

За абсолютния хорологизъмъ въ антропогеографията

отъ

А. С. Бешковъ

У много отъ голѣмитѣ географи господствува схващането, че географската наука се ограничава въ разглеждането на сегашнитѣ, наличнитѣ географски елементи и явления. Това схващане се формулира много ясно отъ Хетнеръ, който изтъква, че „Географията по своята основна дефиниция, строго взето, се занимава съ разглеждане на настоящето и предостава разглеждането на хронологическото изтичане на историческата геология, на предисторията, на историята и на тѣхнитѣ странични науки“¹. По нататъкъ Хетнеръ признава необходимостта да се изследватъ и миналитѣ форми и явления, за да се разбере настоящето.

Но това, на което Хетнеръ се спира, сж само физиогеографскитѣ промѣни, които той дѣли на колебливи и настѣпващи. Къмъ първитѣ той смѣта тия, които се повтарятъ многократно, като напримѣръ приливи и отливи, колебания въ температурата и другитѣ метеорологически явления, повтарящитѣ се годишни времена и фенологични факти и т. н. Къмъ настѣпващитѣ явления, които означава като развитие, Хетнеръ смѣта всички неповтарящи се периодично географски явления. Именно съвкупността на тѣзи две категории явления трѣбва да се познаватъ, за да се дойде до метода, който ще ни даде вѣрнитѣ резултати на географскитѣ изследвания. Но самиятъ Хетнеръ² се колебае да утвърди доколко тия промѣни, станали въ географската срѣда, сж обектъ на самата география. Той подчертава, че физическата география не може да преминѣ въ историческа геология, нито пъкъ антропогеографията може да се изроди въ предистория и история.

Безъ да се впускаме въ разглеждане по-нататъкъ на тѣзи ценни мисли, ние ще се постарамъ да докажемъ, че има една непълнота въ методологическата конструкция, давана отъ Хетнера. Тя се състои въ това, че подстѣпътъ къмъ материята на Хетнера и неговитѣ последователи е чисто хорологически — т. е. свързанъ преди всичко само съ пространството. Географ-

¹ A. Hettner, *Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden*, Breslau, 1927. Стр. 235.

² A. Hettner *op. cit.* стр. 237.

ската срѣда е обуславяща, нейнитѣ промѣни обуславятъ и промѣнитѣ въ географскитѣ дадености, взети изцѣло. За ролята на човѣка се оставя малко мѣсто, макаръ че се признава неговото влияние върху природата. Но най-важното е, че за значението на човѣшкото общество, взето като еволюиращо цѣло и въздействащо въ това си качество върху развитието на географскитѣ обекти и явления, не се отдѣля потрѣбното внимание. Съ следващитѣ редове се цели да се докаже именно въздействието на това човѣшко (а не стадно) общество за трансформиране на културния ландшафтъ и на стопанскогеографскитѣ дадености. При това, това човѣшко общество се разглежда като еволюиращо, следователно достигащо последователно разни фази на развитие. Именно въздействието на тѣзи разни фази следва да се изтъкне и, което и е не по-малко важно, да се докаже, че физиогеографскитѣ промѣни иматъ безспорно своето въздействие, но това въздействие настѣпва при антропогеографскитѣ и частно и особено при стопанскогеографскитѣ явления само тогава, като мине и се преломи презъ напластената отъ далечни времена социаликономическа и културнополитическа действителностъ. А тази маса при разнитѣ стадии на общественосторическо развитие има, така да се каже, различенъ жгълъ на пречупване. Този жгълъ по правило е въ права пропорция съ нивото на стадия на културисторическото и стопанско развитие.

За да стане по-ясно, че хорологизмътъ не е единственъ ключъ за разбиране на стопанскогеографскитѣ явления, ние ще приведемъ нѣколко измежду хилядитѣ примѣри, които ни даватъ ежедневно историята и съвременниятъ животъ.

Да започнемъ съ страната на самия Хетнеръ—Германия. Тукъ ние ще се позовемъ на думитѣ на Фейгинъ¹ „Какво може да се разбере отъ икономиката на съвременна Германия, ако се абстрахираме отъ Версайлския миръ, вследствие на който Германия се лиши отъ Елзасъ-Лотарингия - основния източникъ за желѣзна руда? Какво може да се разбере отъ икономиката на Германия, като се абстрахираме отъ икономическата криза, отъ разрушителната сила на която сж смѣтени десетки високи пещи, машиностроителни и други фабрики?“ И наистина Фейгинъ е правъ. Природнитѣ условия на Германия въ този интервалъ не се промѣниха ни най-малко. Но политикосоциалнитѣ и стопанскитѣ условия претърпѣха коренна промѣна. Тѣ наложиха да се развие производството на кафяви въглища въ много голѣмъ размѣръ, да се прибѣгне до използването на слаби по съставъ и много дълбоки по нахождение желѣзни руди—а това предизвика създаването на нови предприятия, съ

¹ Я. Фейгин, Въпроси экономической географии, Москва 1934. стр. 33.

нови транспортни и други съоръжения — всичко това пъкъ предизвика промѣни въ културния ландшафтъ. По-нататъкъ ние можемъ да приведемъ примѣритъ съ създаване нови заводи за синтетиченъ бензинъ, за синтетиченъ каучукъ, за нови предилни материи и т. н. Та и създаването на новата автомобилна пѣтична мрежа е плодъ на промѣненитъ политикостопански условия. Нѣщо повече — измѣняне облика на една или друга областъ въ антропогеографско отношение е плодъ не на физическитъ, а на други обстоятелства. Достатъчно е да си спомнимъ за етническитъ борби въ Силезия, Познанъ, които предизвикаха миграционни движения, оставящи повече или по-малко следа въ физиономията на даденитъ области.

Нека за моментъ се обърнемъ и къмъ Франция отъ епохата 1919—1939. Обогатена съ рудитъ на Елзасъ и особено Лотарингия, Франция стѣпи въ новъ пѣтъ на концентрирано стопанско развитие. Индустриализацията на североизточна Франция е явление, което бѣ, естествено, съпроводено съ значителни социално-политически, но и видимо културногеографски измѣнения. Отъ друга страна, възстановяването на разрушенитъ области въ Северна Франция изигра много важна роль за измѣняне на облика ѝ; защото това възстановяване не цѣлѣше само квалното и неизмѣнно възобновяване на разрушенитъ стари градове, села, фабрики и пр., значи не се касаеше до създаване на копия, а се създадоха нови типове сгради и съоръжения — обстоятелство, което измѣни досегашния ландшафтъ, отчасти и досегашния хабитусъ на живота. И всички тия промѣни станаха не поради измѣняне на физическитъ дадености, а поради това, че се разыграха събития отъ стопанско, политическо и други естества.

Въ голѣма степенъ този изводъ важи за Белгия, Полша и други страни следъ войната отъ 1914/18 год.

Ние обръщаме сега вииманието си на изтокъ. Безъ да се пираме на цѣлия Съветски съюзъ, можемъ да се занимаемъ бѣгло съ Уралъ. Срѣдниятъ Уралъ, наричанъ нѣкога „рудно царство“ бѣше областъ на огромни минерални богатства, но сѣщо така и на една примитивна, слаба металургия. Специалнитъ условия и нужди на Съветския съюзъ наложиха да се индустриализира по съвременнитъ изисквания на техниката сѣщата тази областъ и да получи облика на ландшафтъ, който наподобява индустриалнитъ райони на Срѣдна и Западна Европа, даже въ много отношения да ги надмине и да направи американскитъ индустриални агломерации. Това, обаче, важи и за Донецкия и Кузнецкия басейнъ, за Коунрадъ и Караганда, за много други части на Съюза. И всички тия явления, които преобразуваха ландшафта, нѣмаха за основна причина нѣкаккви физиогеографски особени явления, а просто бѣха политическа и неизбежна последица на единъ комплексъ отъ процеси, лежащи въ волята и обсега на другъ факторъ —

човѣка. Още по-убедително става това, като се взематъ промѣнитѣ въ земедѣлието на Съюза.

Бързитѣ промѣни въ младата турска република — създаването на нови желѣзници и индустриални предприятия — нѣща, които сж възможни само при особени предпоставки и специална стопанска политика — всичко това ни води къмъ аналогични заключения.

Но нека се върнемъ по-назадъ, къмъ неотдавнашната история. Да разгледаме за моментъ Япония отъ епохата преди 1868 год. и въ наши дни. Преди горната дата Япония е била страна на феодални порядки, на традиционно стопанство, на изостаналостъ и затвореностъ. Трѣбваше, обаче, да се преживѣятъ събитията отъ 1868 година, за да се дойде до промѣни, които въ продължение на по-малко отъ единъ човѣшки животъ преобразуваха Япония до неузнаваемостъ. Този концентриранъ развой настѣпи тогава, когато въ Япония на политическата сцена се яви като мѣродавенъ факторъ напредничавото и предприемчиво трето съсловие, обхващаше търговци, индустриалци, минопритежатели, корабопритежатели, хора на свободнитѣ професии и пр. — и всички бѣха подкрепени отъ селянитѣ, искащи земя. Така, встѣпила въ новъ пѣтъ на развитие, Япония подъ силата на икономическитѣ закони, а не подъ влиянието на физиогеографски фактори, се разви по необходимостъ до днешнитѣ си форми.

При това положение, умѣстно би се задалъ въпросътъ: защо и Китай не се е развилъ по сжщитѣ пѣтица? Не сж ли именно природнитѣ фактори, които сж направили китайцитѣ по-консервативни, по-невъзприемчиви, повече враждебни къмъ европейското влияние и самитѣ европейци? Това запитване би заслужило положителенъ отговоръ, но само въ известна степенъ. Защото китайцитѣ на времето си сж били по-напреднали отъ японцитѣ и въ много отношения се явяватъ тѣхни учители. Въ самата Япония американци и европейци по-рано проникнаха съ влиянието си и съ това се създадоха предпоставкитѣ за голѣмата стопанска, идеологична и културна трансформация на страната на изгрѣващото слънце. Вѣрно е, че като страна съ повече континенталенъ характеръ, Китай е по-мжчно достѣпенъ за външно влияние; но това влияние ще проникне, ще има собствени трансформации, може би и въ близко бъдеще. Не може да се оспори, обаче, че и Китай ще трѣгне по пѣтя на единъ прогресъ, който макаръ и по-различенъ, ще означава надрастване на старото положение. И ако тия промѣни се наложатъ, тѣ ще сж продуктъ на назрѣли стопанско политически фактори. Физиогеографскитѣ обстоятелства по-скоро биха действували спѣвателно, забавяще. Въ всѣки случай тѣ не сж единственитѣ обуславящи фактори, а и влиянието имъ въ разни епохи е различно.

Аналогични изводи можемъ да извлѣчемъ и отъ Щатитѣ, Австралия и други страни. Така напримѣръ Щатитѣ преминаха еволюцията на Стария свѣтъ въ вѣкъ и половина. Австралия — за по-малко отъ вѣкъ — епохи, въ които физиогеографскитѣ условия не показаха никакви, или почти никакви измѣнения. Би ни се възразило: касае се не непременно до измѣнения, а до предварителни дадености. Това на пръвъ погледъ е оправдателно — защото не може на различна физиогеографска основа да се получатъ еднакви картини; но работата е тамъ, че, съ напредъка и техниката на производството и транспорта, съ създаването на силитѣ, които влияятъ върху природата, все повече и повече се отдалечаваме отъ влиянието на природата върху човѣка и все повече навлизаме въ ерата, въ която човѣкътъ взема превесъ надъ природата и така я трансформира по своитѣ практически изисквания, даже по своя вкусъ. Следователно, влиянието на физиогеографската първоначална даденостъ по правило намалява — на мѣста по-бърже, на мѣста по-бавно.

Да се допустне, че природната срѣда е единствената, която обуславя историческото развитие и култургеографскитѣ елементи, това ще рече да се изпадне въ единъ привиденъ географски материализъмъ, който ще е лишенъ отъ основи — както това се вижда отъ гореприведенитѣ примѣри. Погрѣшно е да се мисли, че природната срѣда не е подложена на измѣнения. Но въ нея тѣ настѣпватъ много по-бавно. За яснота нека приведемъ следната градация: измѣненията на космоса ставатъ крайно бавно, тия въ геологията, макаръ че изискватъ огромни периоди, ставатъ сравнително по-бърже, както и явленията въ морфологията на земната кора изобщо и въ всички географски елементи. Но измѣненията въ историята на човѣчеството ставатъ още по-бърже, безъ да говоримъ за измѣненията, които се вършатъ неизбежно отъ всѣки организъмъ. Последнитѣ, безспорно, биха се явили като мигновени процеси въ сравнение съ тия промѣни, които ставатъ въ геологията или астрономията, па и въ историята.

Ние сме далечъ отъ идеята да отричаме въздействието на природнитѣ условия. Но това въздействие, колкото и да е силно, не може да бѣде освенъ модифицирано споредъ стопанскокултурниятъ стадий на историческото развитие. Така напримѣръ, Финикия е била морска държава въ епоха на определено стопанско и историческо развитие; така сгодното за срабоплаване Срѣдиземно море трѣбваше следъ откриването на морския пътъ за Индия и откриването на Америка да се прости съ забележителното си минало и да остане като второстепененъ басейнъ повече отъ 360 години отъ края на 15. вѣкъ до втората половина на 19. вѣкъ, когато се прокопа Суецкиятъ каналъ и се откриха първитѣ презалпийски тунели. Затова пъкъ въ тази епоха процѣвтѣха странитѣ край Ат-

лантическия океанъ, които въ прѣки благоприятното си положение до тогава не играеха видна стопанска роля. Черно море, което и до наши дни остава единъ затворенъ и отдалеченъ отъ главнитѣ международни морски пѣтица басейнъ, чрезъ евентуалното прокопаване на канала Волга — Донъ може да получи неочаквано голѣмо стопанско значение. А още по-голѣмо би станало това значение, ако би се реализиралъ единъ каналъ, водещъ отъ Каспийско море къмъ Аралско езеро и оттамъ къмъ богатитѣ съ памукъ и други субтропически култури области на Туркестанъ. Най-после, това значение на Черно море може да се повиши още повече, благодарение на прокопаването на голѣмия и удобенъ каналъ Рейнъ — Дунавъ. Обаче, такива мѣроприятия отговарятъ на специфична стопанска и обществена структура на заинтересованитѣ държави или групи отъ държави. И така, съ основание може да се заключи: географскитѣ предпоставки благоприятствуватъ за едно или друго културноисторическо и стопанскогеографско развитие, но тѣ трѣбва „да дочакатъ“ епохата на стопанскоисторическа зрѣлостъ, която ще ги осмисли.

Съществена грѣшка е да се поставя въпросътъ чисто статически, въ връзка само съ пространството, но не и съ времето. Пространството и времето сж обективни реалности, свързани една съ друга. Явлението се развива въ тѣзи две стихии и то не е мимолѣтенъ феноменъ, а е една отъ формитѣ на едно развитие. Същото важи и за културногеографскитѣ елементи, както и за физиогеографскитѣ. Но докато първитѣ сж подъ знака на стопанскообщественитѣ закони, вторитѣ сж подъ знака на природнитѣ — физически, химически и биологически. Първитѣ закони действуватъ по-бърже, вторитѣ — по-бавно. Или по-точно: трайнитѣ промѣни отъ единитѣ и другитѣ не настѣпватъ еднакво скоро. Затова нѣма единство въ развитието на културногеографскитѣ явления и елементи отъ една страна и на физиогеографскитѣ дадености отъ друга. Оттукъ и заключението, че природната срѣда не е и не може да бжде единственъ обуславящъ факторъ за формирането на единъ или другъ културногеографски хабитусъ. Нѣма никакво явление вънъ отъ пространството, както нѣма и никакво явление вънъ отъ времето. Последното, както се изтъкна, промѣня по-бърже общественитѣ и икономически обстоятелства и, следователно, подъ тѣхния знакъ ще се извършватъ културногеографскитѣ промѣни.

Физиогеографскитѣ предпоставки ще бждатъ само основенъ постаментъ, чието значение е по-голѣмо въ по-раннитѣ епохи, когато факторътъ човѣкъ е билъ относително безсиленъ спрямо фактора природа. Сжщитѣ физиогеографски предпоставки чрезъ своитѣ вѣковни промѣни иматъ много малко въздействие, понеже тѣзи промѣни сж извънредно бавни

и много пжти сж незадълбочени, неосезателни. Тѣхниятъ темпъ по никакъвъ начинъ не може да се мѣри съ скоростта на промѣнитѣ, предизвикани отъ стопанскополитическитѣ и общественоисторически процеси.

За да не се изпадне въ едностранчивость, трѣбва да се подчертае, че природнитѣ процеси могатъ да бждатъ и бързи, като напримѣръ стихийнитѣ прояви на земетръси, вулкани, урагани, наводнения, свличания, лавинни обрушвания, както и сравнително бързи процеси, като тия въ областта на ерозията, денудацията, еоличнитѣ прояви и пр. Но тѣзи феномени или сж рѣдки, или сж недостатъчно ефикасни. И, което е и най-важно, тѣхниятъ ефектъ е различенъ, съобразно това въ каква областъ тѣ се проявяватъ. Всѣко едно отъ тѣзи явления би имало различенъ ефектъ, билъ той благоприятенъ или вредоносенъ, въ разни страни, имащи разна икономическа структура и разна културно ниво. Така напримѣръ, не е равносилно дали явлението ще се разиграе въ културна или некултурна, въ населена или ненаселена земя и пр. Както въ въпросния случай, така и въ всички други случаи, физиогеографското явление ще упражни безъ друго своето влияние; но това влияние не ще бжде прѣко и абсолютно, а косвено. То ще претърпи, така да се каже, едно пречупване презъ призмата на културноисторическата и социаликономическа даденость, презъ масата на историческата наслоеность.

Ясно е, прочее, че явлението ще се натъкне безъ друго на това, което е изградено отъ човѣка. А понятието човѣкъ тукъ трѣбва да се схване не като нѣщо индивидуално, а като организирано човѣшко общество, което е дало вече нѣщо. Това общество не е нѣщо биологично и подчинено на биологичнитѣ закони, а се е развивало и се развива по социологични закони. И явлението, докосващо това общество, нѣма да има еднакъвъ култургеографски и културисторически ефектъ при разнитѣ стадии на това общество. Нѣколко примѣра: дисклокационенъ процесъ открие термаленъ изворъ. При първобитно общество това явление, може би, ще остане незабелязано, или поне безъ последиствие и безъ значение. Но въ днешната епоха, въ една културна страна то може да предизвика образуването на цѣлъ градъ, съ специфична своя курортна физиономия, съ своя съобщителна мрежа и пр. Петролътъ въ древната Месопотамия и Персия достигна само до тамъ, че можеше да бжде обектъ на поклонение, да служи за лѣкарство противъ нѣкои болести и да се използва като водоупорна замазка. Днесъ, обаче, петролътъ е факторъ отъ първостепенно значение, разбира се, при наличността на съвсемъ друга техника и на съвсемъ други социаликономически отношения. Сжщото може да се каже за желѣзото, което въ пораншни епохи е било замѣствано отъ камѣка, медъта, бронза. Единъ водопадъ или планински бързей е билъ преди нѣколко

десетилѣтия препятствие и неудобство, но днесъ той е източникъ на обилна и ефтина електрическа енергия. Морето по-рано е дѣлило народитѣ, но днесъ то ги сближава. Такива примѣри има извънредно много.

И така, безъ да отказваме значението на физиогеографскитѣ предпоставки и феномени, трѣбва да признаемъ, че тѣ сж валидни за стопанската и културна география, само следъ като бждатъ преломени презъ призмата на обективната социаликономическа и културноисторическа наслоеностъ.

Какво би било, ако се приеме географията за изключително хорологическа наука? Това би значило да изпадне тя въ единъ непоправимъ статизъмъ; защото, да се свърже идущиятъ, настѣпващиятъ култургеографски развой само съ съ така бавно развиващата се и промѣняща се физиогеографска срѣда, би значило да нѣма почти никакъвъ развой. Да се свърже този развой като едно безпомощно явление съ точно опредѣлена срѣда, би значило той изобщо да се отрече. Така, пустинитѣ би трѣбвало да си останатъ пустини, степитѣ — пакъ степи, колониалнитѣ аграрни срѣди — пакъ такива и т. н. А предъ самитѣ насъ се извършватъ голѣми промѣни, които сж продиктувани отъ волята на човѣшкитѣ общества, както това се изтъкна съ Германия, Русия, Япония, Щатитѣ и въ по-малка степенъ съ всички страни, кждето човѣкъ живѣе и твори като членъ на една или друга обществена форма.

Само въ този ходъ на мисли може да се обясни защо каменниятъ вѣкъ даде пещернитѣ и наколни жилища, защо античнитѣ свѣтъ създаде внушителнитѣ пагоди и прекраснитѣ класически храмове, защо феодалното сръдновѣковие роди романскитѣ базилики и готическитѣ катедрали, а модерниятъ капитализъмъ — фабрикитѣ и небостъргачитѣ. Всички тѣзи архитектурни елементи, които придаваха единъ или другъ обликъ на културния ландшафтъ, сж израстнали последователно въ една и сжща географска, естествена срѣда, въ която процесътъ на физиогеографскитѣ промѣни, съ изключение на нѣкои катаклизми, е билъ така бавенъ, че едва е можело да бжде доловенъ въ продължение на хилядилѣтия.

Чистиятъ, обсолютниятъ хорологизъмъ води съ своитѣ изводи, между другото, и къмъ малтусианството. Това е така, защото той, като завършва логически съ статизъмъ, води неизбежно къмъ заключението: просторъ и възможности за човѣчеството има само дотолкова, доколкото сжществуващитѣ природни дадености позволяватъ — схващане, изключващо противоположния възгледъ, който допуска още грамадни оптимистични перспективи, благодарение на това, че човѣшкото общество въ своя развой е способно на необикновено голѣми нови постижения.

ÜBER DIE CHOROLOGISCHE METHODE IN DER WIRTSCHAFTSGEOGRAPHIE

von

A. Peschkov

(Zusammenfassung)

Der Zweck des vorliegenden Aufsatzes ist festzustellen, inwieweit und wie die chorologische Methode in der Kultur und Wirtschaftsgeographie anwendbar ist, mit anderen Worten: inwieweit und wie die physiogeographischen Verhältnisse auf die Änderung des gesamten geographischen Bildes wirksam sind.

In gegebenem Falle sind wir der Ansicht, dass die physiogeographischen Vorbedingungen nicht ausser Acht gelassen werden dürfen, jedoch ist ihre Einwirkung eine vielmehr indirekte. Darunter ist folgendes zu verstehen: die physiogeographischen Faktoren üben ihren Einfluss erst nachdem sie die Einwirkung der Masse der aufgeschichteten sozialökonomischen und kulturgeschichtlichen Gegebenheiten erfahren haben aus, wobei sie unbedingt mehr oder weniger einen Bruch erleiden müssen. Dieser Bruchwinkel wird desto grösser, je höher die Stufe der sozialökonomischen und der kulturgeschichtlichen Entwicklung ist, d. h. der Einfluss der physiogeographischen Faktoren wird mit dem allgemeinen Fortschritt eines gegebenen Volkes, bzw. der Menschheit, immer geringer.

Als Länder, in welchen diese Änderungen sehr konzentriert waren, wählen wir zunächst die USA, Japan und Russland. In diesen Ländern kann man am deutlichsten verspüren, wie bei einer Unveränderlichkeit der physiogeographischen Gegebenheiten die Naturlandschaft in eine Kulturlandschaft übergehen kann. So hat Japan nach der Revolution vom Jahre 1868 eine ganz neue Bahn gewählt, wobei in paar Jahrzehnten das Land von der Stufe des Halbfeodalismus auf das Stadium des reifen und modernen Kapitalismus gelangte, ohne irgendwelche Änderung in der Natur des Landes, allerdings bei einem raschen und sichtbaren Übergang zur modernen Kulturlandschaft.

Die Vereinigten Staaten nach dem Befreiungs- und zumal nach dem Sezessionskriege haben sich sehr schnell von einem kolonialen Lande in ein Industrieland ersten Ranges verwandelt, ohne dabei irgendwelche physiogeographische Änderung zu erleben. Nicht weniger bedeutende Änderungen zeigte Russland, das im weniger als $\frac{1}{4}$ Jahrhundert seine Geographie einfach veränderte. Ähnliche Vorgänge sind in Deutschland, in der Tür-

kei usw. zu verspüren, sie werden auch in China, Indien usw. später eintreten.

Je mehr ein Land sich wirtschaftlich und kulturell entwickelt, desto mehr nimmt der direkte Einfluss der physiogeographischen Verhältnisse ab. Als Gegenkraft tritt ein jüngerer Faktor auf: der Einfluss des Menschen auf die Natur. Die Errungenschaften der letzten zwei Jahrhunderte sind ein genügender Beweis gegen die statische Auffassung, dass die Steppe eine Steppe, dass das Kolonial- oder Agrarland ein solches für immer bleiben wird. Es sind nicht nur die biologischen Gesetze, die für die menschliche Gesellschaft, geltend sind; hier handelt es sich um eine organisierte menschliche Gesellschaft, die evoluiert und immer grössere Verwendung ihrer produktiven Kräfte findet. Diese Kräfte ihrerseits werden immer grösser und führen zu einer Anzahl sich mehrender neuer Errungenschaften. Die schädlichen Faktoren werden beseitigt, ausserdem werden immer neue Güter eingebegriffen, so z. B. war das Erdöl im Altertum nur als Arznei- und Schutzmittel gegen Feuchtigkeit bekannt, in dem vergangenen Jahrhundert wurde es als Beleuchtungstoff verwendet, heute aber bei dem gegenwärtigen Stand der Produktions- und Transporttechnik ist es ein äusserst wichtiger Brenn- und Treibstoff; analogisch steht die Frage mit dem Bauxit, mit dem Kautschuk, mit den Mineralquellen usw. Bei einer primitiven Wirtschaftsordnung war der Ozean eine trennende Kraft, heute ist er aber eine verbindende.

So sind die physiographischen Gegebenheiten von entscheidender Bedeutung, welche jedoch nicht direkt, sondern indirekt ist. Dabei ist zu erwähnen, dass dieser Einfluss mit dem Fortschritt immer modifizierter wird. Das ist eben eines der Merkmale und der Kriterien der materiellen Kultur, das sich in der Kulturlandschaft widerspiegelt.